

dr hab. Felicja Księżyk, prof. UO
Uniwersytet Opolski
Wydział Filologiczny
Instytut Językoznawstwa
Katedra Języka Niemieckiego
pl. Staszica 1
45-052 Opole

Opole, 12.05.2025

RECENZJA

rozprawy doktorskiej pani MGR HANNY JAŚKIEWICZ
pt. *PRZEDSTAWIENIE DIALEKTÓW WE WSPÓŁCZESNEJ PROZIE NIEMIECKIEJ
I JAPONSKIEJ W ŚWIELE KONCEPCJI IDEOLOGII JĘZYKOWYCH*, napisanej pod
kierunkiem DR HAB. TOMASZA WICHERKIEWICZA, PROF. UAM i promotora
pomocniczego DR ALEKSANDRY JAROSZ

Przedłożona do recenzji dysertacja mgr Hanny Jaśkiewicz to opracowanie nieszablonowe dotyczące użycia wybranych dialektów niemieckich i japońskich we współczesnych tekstach prozatorskich obejmujące 360 stron wydruku komputerowego. Samo zestawienie dialektów niemieckich i japońskich wydaje się zaskakujące i oryginalne jednocześnie; jak przekonująco uzasadnia Autorka, stoją za tym przemyślane przesłanki (por. str. 14-15). Rozprawa jest skomponowana proporcjonalnie, logicznie i napisana przyjemnym w odbiorze językiem. Praca składa się z siedmiu rozdziałów, nie licząc podziękowania, wstępu, zakończenia, bibliografii, indeksów i streszczeń. Pierwsze dwa rozdziały pracy stanowią część wstępną. Rozdział 1 (str. 13-40) opisuje problem badawczy, który w swym interdyscyplinarnym charakterze odnosi się zarówno do literaturoznawstwa, jak i językoznawstwa. Autorka przedstawia tutaj dotychczasowy stan badań i metodologię pracy. W przeglądzie dotychczasowych perspektyw badawczych uwagę skupia przede wszystkim na podejściu narratologicznym, stylistycznym i socjolingwistycznym. Wychodząc z założenia ugruntowanego na podstawie dotychczasowego stanu badań, „że analiza przedstawienia dialektów w utworach literackich może [...] stanowić źródło wiedzy na temat postaw i ideologii językowych” (S. 28), Doktorantka stawia sobie za cel zidentyfikowanie i scharakteryzowanie obecnych we współczesnej literaturze

niemieckiej i japońskiej ideologii językowych odnoszących się do wybranych dialektów niemieckich i japońskich. W tym miejscu pragnę uściślić, że moje uwagi jako recenzentki będą dotyczyć przedstawienia dialektów używanych w Niemczech, jako że ani językiem japońskim, ani jego dialektami nie władam.

W obu krajach Autorka wybrała jeden dialekt cieszący się najwyższym prestiżem językowym (dialekt bawarski w Niemczech, dialekt Kansai w Japonii) i jeden o najniższym prestiżu (dialekt górnosaksoński w Niemczech i dialekt Tōhoku w Japonii). Analizowany w dysertacji korpus obejmuje teksty prozatorskie, w których dialekt jest osadzony w literaturze jako jej element, nie są to jednak teksty w całości pisane dialektem, gdyż ze względu na ich specyfikę wymagałoby to odrębnej metodologii. Subkorpus dialektu bawarskiego i górnosaksońskiego stanowi trzynaście tekstów, subkorpus dialektu Kansai składa się z piętnastu utworów, a dialektu Tōhoku z jedenastu. Z punktu widzenia językoznawstwa korpusowego cenna byłaby natomiast informacja, jak obszerne to subkorpusy pod względem zasobu słów i jaką część analizowanych tekstów stanowią fragmenty dialektalne. W rozdziale pierwszym Autorka wyjaśnia także terminologię kluczową dla rozprawy. W odniesieniu do dialektu Doktorantka stwierdza obecność konkurujących terminów jak *gwara* czy *patois* (S. 34), nie wymienia natomiast niemieckiego terminu *Mundart*, który nie zawsze stosowany jest synonimicznie w stosunku do dialektu.¹ Doprecyzowania i wskazania źródła wymagałoby też stwierdzenie, że „niektórzy badacze uważają, że bawarski powinien być zaklasyfikowany jako odrębny język“ (S. 34). Warte uściślenia byłoby także stwierdzenie, że „Inaczej niż ideologie językowe, postawy uznać można za podświadome, subiektywne oraz indywidualne“ (S. 37, por. także S. 13). Być może warto w tym miejscu pracy zwrócić uwagę na to, że ideologie językowe mogą występować na różnych poziomach (tzn. makro, mezo i mikro), a niektóre z nich także mogą dotyczyć jedynie jednostki² (por. Chromik (2019: 54, 285ff.)).

Sytuacji językowej w Niemczech i Japonii poświęcony jest rozdział drugi (str. 41-100), w którym Doktorantka szkicuje historię standaryzacji języka niemieckiego i japońskiego, opisuje aktualną politykę językową i sytuację dialektów w obu krajach, ze szczególnym uwzględnieniem dialektów analizowanych w pracy, a także nastawienia wobec nich. Rozdział ten z pewnością jest ważną kontekstualizacją do dalszej części

¹ Por. Żebrowska, Ewa (2006): *Dialektologia niemiecka i jej przedmiot*. [W]: Scripta Neophilologica Posnaniensia, Tom VIII, S. 235–245.

² Por. Chromik, Bartłomiej (2019): *Mikro- i makroideologie językowe. Przykład języka wilamowskiego*.

pracy. Warto byłoby ewentualnie uzupełnić rozdział dotyczący standaryzacji języka niemieckiego o takie pozycje bibliograficzne jak von Polenz (1994)³ czy Ganswindt (2017), zwłaszcza że ostatnia zwraca uwagę na to, jak trudna była standaryzacja wymowy niemieckiej. Ganswindt wprowadza koncepcję tzw. *landschaftliches Hochdeutsch* ('regionalny język standardowy'), tzn. prestiżowej odmiany ustnej z końca XIX wieku, używanej również w wymowie języka niemieckiego pisanego co najmniej do lat 30. i 40. XX wieku, ponieważ dopiero wtedy dzięki rozwojowi radiofonii i telewizji duża część niemieckiej populacji miała kontakt ze standardem mówionym.⁴ W podrozdziale dotyczącym charakterystyki dialektu bawarskiego Autorka zwraca uwagę na to, w jakich regionach jest on współcześnie używany, co dla tematyki pracy jest wystarczające, lecz warto przynajmniej zasygnalizować, że historycznie sięgał on także terenów współczesnych Czech czy Słowacji i podobnie jak w przypadku dialektów niemieckich na terenie dzisiejszej Polski także w tym wypadku można prześledzić tam ślady kontynuacji dialektalnej. W przedstawianych cechach dialektalnych moją uwagę zwraca przykład dopełniacza na stronie 60 „*am Vadda sei Auto*”. Literatura przedmiotu na tego rodzaju przydawki tzw. celowniki dzierżawcze podaje bowiem przykłady typu *dem Vater sein Haus* (por. Besch 1983: 1245), stąd należałoby uzupełnić, że w dialekcie bawarskim dodatkowo możliwy jest zanik głoski w nagłosie. Kolejne rozdziały pracy (3-6) Autorka umieszcza w części materiałowej, która ma charakter empiryczny i przedstawia wyniki przeprowadzonej analizy. Każdy z zawartych tu rozdziałów poświęcony jest jednemu z analizowanych dialektów: rozdział 3 (str. 101-142) dotyczy dialektu bawarskiego, rozdział 4 (143-178) – dialektu górnosaksońskiego, a pozostałe dwa – dialektom japońskim. Doktorantka każdorazowo przedstawia charakterystykę danego subkorpusu i tak w przypadku dialektu bawarskiego dominują kryminały, ale uwzględniono także utwory z gatunku powieść społeczno-obyczajowa, fantastyka czy romans współczesny. W przypadku dialektu górnosaksońskiego ze względu na jego niski prestiż i rzadką obecność w tekstach kultury dobór korpusu okazał się trudniejszy i obejmuje jedynie kryminały i literaturę obyczajową. Doktorantka charakteryzuje także bohaterów literackich posługujących się analizowanymi dialektami pod względem takich kategorii socjolingwistycznych jak pochodzenie, pozycja społeczna (wykształcenie), wiek i płeć.

³ Por. Polenz, Peter von (1994): *Deutsche Sprachgeschichte vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart. Bd. II 17. und 18. Jahrhundert*. Berlin, New York.

⁴ Por. Ganswindt, Brigitte (2017): *Landschaftliches Hochdeutsch. Rekonstruktion der oralen Prestigevarietät im ausgehenden 19. Jahrhundert*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Mówcy dialektu bawarskiego najczęściej pochodzą ze wsi lub małych miast, zaś postaci posługujące się dialektem górnosaksońskim – z reguły z dużych ośrodków miejskich. Pod względem sytuacji socjoekonomicznej i wykształcenia Doktorantka również obserwuje pewne różnice w przedstawieniu obu dialektów niemieckich. Podczas gdy w przypadku dialektu bawarskiego mamy w przeważającej mierze do czynienia z postaciami dobrze sytuowanymi, to dialektem górnosaksońskim posługują się także przedstawiciele klasy robotniczej o niższym statusie ekonomicznym. Użytkownikami dialektu bawarskiego są także postaci zajmujące wysokie pozycje zawodowe, natomiast pełnym dialektem górnosaksońskim posługują się w większości przedstawiciele niższych klas społecznych.

Pod względem kategorii wieku Autorka zauważa, że dialektem bawarskim w analizowanych utworach posługują się przeważnie przedstawiciele najstarszego pokolenia, podobnie jest z dialektem górnosaksońskim, choć tam na ogół w znacznym stopniu mamy do czynienia z zanikiem dialektu. W obu dialektach zmienna „pleć” nie pozwoliła natomiast na wysnucie stosownych wniosków dotyczących przedstawiania dialektów w literaturze.

Jeżeli chodzi o kontekst sytuacyjny, Doktorantka stwierdza, że dialekt bawarski używany jest zarówno w sytuacjach oficjalnych, jak i nieformalnych, a także wobec postaci spoza społeczności. W przypadku dialektu górnosaksońskiego Doktorantka zwraca uwagę na to, że nie jest on tak powszechnie używany. To, że używa się go także w sytuacjach bardziej formalnych i w stosunku do osób spoza społeczności wynika natomiast z tego, że postaci, które się nim wówczas posługują, nie władają językiem standardowym. W odniesieniu do honoryfikatywności na str. 118 należałoby skorygować stwierdzenie, że *Si* w bierniku oraz celowniku przybiera postać *Eana*, gdyż dotyczy to celownika i dopełniacza.

Formułowane spostrzeżenia Autorka popiera cytatami z analizowanych utworów, opatrzonymi własnymi tłumaczeniami; natomiast, jeżeli omawiana kwestia nie dotyczy elementów dialektalnych, przytaczane są jedynie tłumaczenia. Zwraca tu uwagę fakt, że nie zawsze w cytowanych fragmentach wszystkie elementy dialektalne są zaznaczone, np. *des* na S. 105, *kommst nimmer* na S. 106, *a Brille* na S. 111; niektóre tłumaczenia wymagałyby także rewizji, np. na stronach 117-119, czy 121 i 123. Na stronie 118 przytoczone tłumaczenie jest nieadekwatne względem tekstu wyjściowego: „Wissens, Herr Doktor” to raczej forma grzecznościowa ‘Wie Pan, Panie Doktorze’ a nie „Wiesz, doktorze”; podobnie „Dank Eana schön” znaczy ‘Dziękuję Panu’ wzgl.

„Pięknie Panu dziękuję”, a nie „Dziękuj panu”. Niemiecki *Anzug* na str. 123 to także nie *winda*. W dalszej części rozdziału 3 Doktorantka przytacza przykłady przełączania kodu i opisuje wpływ kontekstu sytuacyjnego na użycie dialektu. Szczególnie ciekawe są tu wnioski dotyczące postaw i ideologii językowych w stosunku do analizowanych dialektów wyciągane w oparciu o przywoływane cytaty. Autorka zwraca uwagę na to, że także stylizacja graficzna może być zakorzeniona w istniejących postawach językowych, w przytoczonych przykładach bardziej jednak obrazuje brak standaryzacji analizowanych dialektów. Ciekawych informacji dostarcza ponadto podrozdział dotyczący rodzaju cech dialektalnych przedstawianych w analizowanych subkorpusach – często łatwo rozpoznawalnych, wręcz stereotypowych.

Trzecia część rozprawy – porównawcza składa się z rozdziału, którego celem jest podsumowanie i porównanie przedstawienia dialektów w badanych subkorpusach. Podobnie jak ma to miejsce w niektórych analizach kontrastywnych, Doktorantka zastosowała zatem w swojej pracy metodę opisową i porównawczą, polegającą na tym, że analizowane zjawiska opisywane są najpierw osobno, a dopiero w następnym kroku porównywane. W tym wypadku to rozwiązanie wydaje się korzystniejsze niż ewentualny wybór metody opisowo-porównawczej. W przeciwnym wypadku mogłoby to skutkować chaotycznością. Strukturę pracy w moim odczuciu nieco zaburza jednak wprowadzenie dopiero w tym miejscu pojęcia indeksykalności, zwłaszcza że w części wstępnej jeden z podrozdziałów poświęcony jest terminom kluczowym dla pracy i warto byłoby odnosić się do tego pojęcia już w części materiałowej. Niewątpliwie jednak część porównawcza rozprawy dostarcza bardzo wiele ciekawych wniosków dotyczących chociażby różnic w ideologiach językowych zauważalnych w Niemczech i Japonii, przyczyn różnic w przedstawieniu dialektów niemieckich i japońskich, a także propozycje metodologiczne dla dalszych prac, przykładowo klasyfikację odmian pod względem prestiżu na podstawie ich przedstawienia w literaturze.

W zakończeniu Autorka eksplicytnie odpowiada na postawione w rozprawie pytania badawcze.

Kolejnym elementem pracy jest spis literatury: Literatura podmiotu zawiera 52 pozycje, stanowiące korpus analizowanej prozy, zaś literatura przedmiotu to ponad 360 pozycji, co bez wątpienia świadczy o dobrej orientacji i odczuciu Doktorantki w badanej tematyce. Warto podkreślić jest też fakt, że są to zarówno pozycje starsze, jak i najnowsze. Wkradły się tu jednak pewne błędy, przykładowo na stronie 324 pojawia się nazwisko Britain, brak jednak w dalszej części danych bibliograficznych tej pozycji,

którą jednakże z racji tego, że nie jest ona w żadnym miejscu pracy cytowana, należy z bibliografii usunąć. Sugerowałbym także sprawdzenie, czy pozycje cytowane w rozprawie są uwzględnione w literaturze i na odwrót. Zdarza się bowiem, że Autorka przywołuje w pracy pozycje, których nie znajdziemy w bibliografii, np. Ueda 1895 na str. 75, Higashimura 2019, czy Endō 2022 na str. 82. Ostatnie dziesięć stron prac stanowi indeks antroponimów, toponimów i lingwonimów, a także streszczenie w języku polskim i angielskim.

Uwagi ogólne:

Praca jest bez wątplenia opracowaniem wartościowym i bardzo aktualnym. Warto podkreślić jej interdyscyplinarność; rama badawcza czerpie bowiem z dokonań językoznawstwa i literaturoznawstwa, a analiza socjolingwistyczna oparta jest na trójwymiarowym modelu krytycznej analizy dyskursu z uwzględnieniem kontekstu społecznego. Jeżeli Doktorantka zdecydowałaby się na jej publikację, co ze swojej strony rekomenduję, należałoby poza uwzględnieniem w/w uwag usunąć jednak pewne uchybienia (formalne). Częściowo można bowiem odnieść wrażenie, że strona redakcyjna pracy wymagałaby jeszcze ostatniej korekty – zdarza się brak znaków diakrytycznych, brak orzeczenia, nieodpowiednie formy fleksyjne, co zaburza recepcję rozprawy. Przykładowo na str. 72 mowa o spółgłoskach „dwuwagowych”, a chodziło zapewne o dwuwargowe, na str. 100 widnieje tytuł „Pierwsze korki w dialekcie Akita”, chodziło prawdopodobnie o *kroki*. Na str. 8 Autorka pisze „Jej wyniki mogą przyczynić się do pogłębienia debaty”, na str. 12 „ze względu na”, na str. 20 „Na gruncie polskim zjawisko to najczęściej określa się jako stylizacja dialektalna”, na str. 24 „stylizacja na mieszkańca regionu Kansai, która **kojarzona jest skojarzenia** z gadatliwością”, na str. 29 „analizy struktur występujących w krótkich **fragmentów** tekstów”, na str. 32 „Ponadto, starano się **znaleźć uwzględnić** twórczość autorów znanych i docenianych”, na str. 34 „W obrębie pracy **używane termin ten jest używany** wymiennie”, na str. 54 „oprócz małych miejscowości, **ostają** niestandardowych odmian okazują się wielkie miasta”, na str. 85 brak czasownika „Dotyczy to jednak przede wszystkim odmian używanych przez niewielkie społeczności, których populacja stale się [zmniejsza? - FK] na skutek kryzysu demograficznego i depopulacji obszarów wiejskich”, na str. 87 mowa o tym, że „Dialekt Kansai cieszy się [...] negatywnym wizerunkiem intelektualnym”, bardziej trafne byłoby tu użycie czasownika *mieć*. Tego typu uchybień jest niestety w pracy stosunkowo dużo.

Pewnym formalnym niedociągnięciem okazuje się również brak uwzględnienia w spisie treści podrozdziałów z numeracją poziomą trzeciego. Czytelnikowi zostaje tym samym odebrana możliwość bardziej szczegółowej orientacji w tematyce poszczególnych rozdziałów już na etapie przeglądu spisu treści.

Z uwag merytorycznych chciałabym jeszcze zwrócić uwagę na dwie kwestie: na str. 21 śląski jest skategoryzowany jako język regionalny – warto byłoby w tym miejscu nadmienić, że wciąż brak w tej kwestii konsensusu. Na stronie 111 Autorka kategoryzuje zanik samogłoski [ə] w sylabie wygłosowej jako cechę charakterystyczną dla dialektu bawarskiego. Należałoby tu uściślić, że redukcja sylab nieakcentowanych jest typowa dla języka niemieckiego i występuje powszechnie w niemieckim mowie (por. Morciniec/Prędota 1995: 153)⁵, a synkopa e występuje w wielu dialektach środkowo- i górnioniemieckich (por. Besch 1983: 1152).

Konkludując, praca Pani mgr Hanny Jaśkiewicz jest wartościowym badaniem o znacznych walorach poznawczych. Doktorantka wykazała się pogłębioną wiedzą teoretyczną w dyscyplinie językoznawstwa i samodzielnie przeprowadziła interesujące poznawcze badanie naukowe. Wykazała się przy tym nie tylko znajomością języka niemieckiego, japońskiego, ale ponadto musiała zaznajomić się z czterema różnymi dialektami, co nie jest zadaniem łatwym. Przedłożona dysertacja bez wątpienia spełnia warunki określone w przepisach ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce: W związku z tym wnoszę o dopuszczenie Pani mgr Hanny Jaśkiewicz do dalszych etapów przewodu doktorskiego. Uważam również, że praca po dokonaniu niezbędnych korekt zasługuje na upowszechnienie poprzez publikację.

Felicja Księżyk

dr hab. Felicja Księżyk, prof. UO
Instytut Językoznawstwa
Katedra Języka Niemieckiego

⁵ Por. Morciniec, Norbert/Prędota, Stanisław (1995): Podręcznik wymowy niemieckiej. Warszawa.